

УДК 376.54.032(045)

Д.П. КРАСНОСІЛЕЦЬКИЙ

ВИВЧЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ – ЗАПОРУКА УСПІХУ

У статті розглянуто етапи формування емоційно-вольової сфери обдарованої дитини, їх особливості, проблемні питання, які перешкоджають досягненню прогресивності в процесі виховання і навчання.

Ключові слова: емоційно-вольова сфера, обдарована дитина, проблеми, розвиток.

Сучасній цивілізації потрібні енергійні, талановиті люди, які вміють нестандартно мислити, можуть ставити і творчо розв'язувати не лише поточні завдання, а й такі, що належать до майбутнього. Формування таких людей з раннього дитячого віку є проблемою культурного потенціалу нації, і тому питання, пов'язані з розвитком обдарованості, уже кілька десятиліть перебувають в епіцентрі теоретичних пошуків і соціально-педагогічних заходів усіх розвинених країн. Обдаровані діти приносять велику користь суспільству, державі, є її гордістю. Тому перед суспільством, державою, школою і сім'єю постає проблема навчання і виховання таких дітей.

Емоційно-вольову сферу вихованців на шляху до формування особистості досліджували Е. де Боно, Дж. Гілфорд, Ю. Гільбух, А. Запорожець, М. Лейтес, А. Макаренко, А. Матюшкін, В. Моряно, М. Поддяков, С. Рубенштейн, Дж. Рензулі, О. Столяренко, В. Сухомлинський, Б. Теплов, П. Торренс, Д. Узнадзе, В. Щорс, В. Юркевич та багато інших педагогів і психологів. Дослідниками широко розглядалися окремі аспекти емоційно-вольової сфери особистості обдарованої дитини, зокрема, або з психологічного, або з біологічного, або з педагогічного аспекту. Проте комплексно ця проблема і шляхи її вирішення, замість акцентування, висвітлювалися опосередковано.

Метою статті є висвітлення проблем впливу на емоційно-вольову сферу обдарованої дитини й шляхи уникнення небажаних елементів її розвитку.

Навчання та виховання обдарованих дітей вимагає розгляду питань щодо емоційного (афективного) розвитку особистості. Проблеми емоційного розвитку протягом багатьох років були об'єктом пильної уваги з боку багатьох фахівців. Одночасно з цим доводиться констатувати, що афективні аспекти розвитку особистості все ще не знайшли належного відображення в навчальних програмах. Надзвичайна чутливість обдарованих дітей до оточення, загострене сприйняття своїх досягнень і невдач, наявність динамічного зв'язку між емоційним настроєм, здатністю до саморегулювання і шкільною успішністю свідчать про те, що афективний розвиток повинен стати предметом пильної уваги під час навчання обдарованих дітей.

Що ж мається на увазі під емоційним розвитком і які його основні цілі? Серед цілей можна виділити три найбільш важливих: забезпечення розвитку

адекватної Я-концепції і самоповаги, розвиток здатності чуйно ставитись до людей, формування навичок навчання і соціальної взаємодії.

Досить важливо, щоб батьки обдарованих дітей чітко усвідомлювали, що правильне домашнє виховання є основою ґрунтовної освіти. Очевидно, особлива відповідальність лежить на вчителях, спілкування з якими чималою мірою впливає на афективний розвиток дітей [10, с. 59]. При цьому не забуваймо твердження В. Сухомлинського: “Творення людини – найвище напруження всіх ваших сил. Це і життєва мудрість, і майстерність, і мистецтво” [5, с. 189]. Доречні й попередження А. Макаренка в “Книзі для батьків”, що слід бути обачним у вихованні обдарованих дітей, щоб вони, досягши великих кар’єрних успіхів, ненароком не перетворилися на егоїстів, холодних циніків, байдужих до всього і до всіх.

Обдарована дитина, як правило, сама заявляє про себе, ускладнюючи життя самовпевнених консервативних дорослих [1, с. 64–65]. Лемент немовляти, що сповіщає про свою появу на світ: “Дивіться! Я тут!” є його першим афективним зіткненням із оточенням. Цей лемент викликає сильні почуття і реакцію практично в усіх, хто його чує. Всього через кілька тижнів крики дитини диференціюються, сигналізують оточенню про різні відчуття, які вона має, – голоду, гніву, болю тощо. Існують дані, що в дітей, визнаних пізніше обдарованими, диференційовані лементи можуть з’являтися вже на 4–10-й день після народження. Усе це проливає світло на одне з основних положень, які належать до розвитку емоційної сфери, а саме: афективні реакції підлягають соціальному засвоєнню в процесі взаємодії з оточенням. Вони залежать від виховання [10, с. 59]. Водночас мозкові схеми, що відповідають за емоційну регуляцію, закладаються ще до народження дитини. Батьки та інше оточення новонародженої дитини створюють або не створюють умови для позитивного розвитку її емоційної сфери, що залежить від появи відповідних електричних і хімічних сигналів у мозку. В цьому плані дуже важливий перший рік життя малюка. Стереотипність реагування створює відповідні емоційні моделі, на яких ґрунтується досвід і розвиток емоційного інтелекту. Тому в період від 1 до 1,5 років особливо небезпечними є стреси, загрози з боку батьків, страхи, почуття ізольованості, відсутність прояву любові з боку рідних. Це не тільки негативно впливає на дитину, а і призводить до психічних розладів, більшість яких виникає як наслідок емоційної оцінки внутрішнього чи зовнішнього світу. Емоційний мозок дуже чітко реагує на невербальні (позасловесні) сигнали (похмурий погляд, суровий вираз обличчя, сталевий виблиск очей тощо), що гальмує розвиток вищих відділів мозку дитини, які відповідають за раціональну та словесну обробку інформації. Отже інтелектуальний розвиток і емоційний взаємопов’язані. До того ж на другому році життя досягає потужності руховий центр мозку. Будь-яке обмеження дитини у вільному русі одразу ж негативно впливає, насамперед, на розвиток серцево-судинної системи і мозку. Рух живить мозок, підвищує глюкозне забезпечення (діти до чотирьох років споживають удвічі більше глюкози, ніж дорослі) та сприяє розвитку нервових зв’язків. А саме це і є запорукою розвитку пізнавальної сфери. Постійний (але дозований щодо можливостей дитини) потік інформації є необхідним підґрунтям для психічного розвитку дитини [2, с. 21–22].

Обдарованим дітям притаманне досить розвинуте почуття справедливості, що виявляється дуже рано. Непоганою ілюстрацією тут може бути історія, яку

розповіла одна жінка. Її трирічний син Харді повернувся додому після першого відвідування недільної школи і гнівно заявив, що „Бог несправедливий”. На уроці в той день говорили про біблійну історію про Ноев ковчег. Вдома Харді заявив: “Бог сказав людям, що треба робити і що на них чекає, якщо вони будуть себе погано вести. Тож вони могли врятуватися і не потонути. А звірам він нічого не сказав, він їх не попередив, чому ж вони повинні помирати? Бог несправедливий!”.

Особисті системи цінностей у маленьких обдарованих дітей дуже широкі. Вони гостро сприймають суспільну несправедливість, установлюють високі вимоги до себе й оточення і жваво відгукуються на неправду, справедливість, гармонію і природу. Всепроникне око телебачення приносить у наші домівки картини далеких проблем, а юні обдаровані глядачі чекають, а іноді й вимагають, щоб їх батьки що-небудь зробили для голодних в Африці, для біженців з Південно-Східної Азії і для дитинчат морських котиків, та й самі вони для цього готові бити свої скарбнички.

Звичайно, діти у віці від 2 до 5 років не можуть чітко розрізнити реальність і фантазію. Особливо яскраво це виявляється в обдарованих дітей. Вони настільки примхливі в словесному забарвленні та розвитку ясних фантазій, настільки зживаються з ними, буквально „купаючись” у цій уяві, що часом вчителі і батьки демонструють надмірну заклопотаність з приводу здатності дитини відрізнити правду від вимислу. Ця яскрава уява породжує несправжніх друзів, бажаного братика або сестричку і ціле фантастичне життя, багате і яскраве. Через багато років більшість з них як у роботі, так і в житті зберігають елемент гри, винахідливість і творчий підхід якості, що стільки дали людству в матеріальному й в естетичному розвитку.

Однією із найважливіших рис внутрішньої рівноваги обдарованої людини є чудово розвинуте почуття гумору. Талановиті люди обожають гру слів, “шпильки”, часто бачать гумор там, де однолітки його не виявляють. Гумор може бути рятівною благодаттю і навіть своєрідним захистом для тонкої психіки, яка страждає через жорстокі удари, завдані іншими людьми.

Обдаровані діти постійно намагаються розв’язувати проблеми, що їм поки що “не по зубах”. З погляду їх розвитку, такі спроби є корисними. Але оскільки обдаровані діти в деяких речах мають успіхи, недосяжні для більшості ровесників, батьки таких дітей (а через них і самі діти) схильні очікувати такої ж легкості у всіх їх починаннях. Перебільшені очікування дорослих часом називають “ефектом ореола”, і акцентуємо на ньому увагу кожного, хто працює з обдарованими дітьми на будь-якій стадії їх розвитку. В ранньому дитинстві обдаровані діти так само емоційно залежні, нетерплячі й емоційно незбалансовані, як і їх однолітки. Часом вони більш красномовні, оскільки їх уміння виражати себе більш адекватне. Однак їхні чудові мовні здібності можуть привести й до того, що дорослі починають неправильно сприймати рівень їхньої емоційної зрілості, а це посилює проблему.

Дослідження показують, що страхи маленьких дітей зазвичай позбавлені реалізму. Батькам 6-річних малюків, які вирости у місті, складно зрозуміти, чому їх діти найбільше бояться левів або тигрів, а зовсім не автомобілів, які для них є більш реальною небезпекою. Для обдарованих же дітей, як правило, характерні перебільшені страхи, оскільки вони здатні уявити безліч небезпечних нас-

лідків. Вони також надзвичайно сприйнятливі до немовних проявів почуттів оточенням і неабияк залежать від мовчазного напруження, що виникає навколо них.

У дошкільні роки обдаровані діти, як і їх менш талановиті ровесники, є віковими егоцентристами у своєму тлумаченні подій і явищ. Егоцентризм – термін, даний нам Ж. Піаже, – допомагає зрозуміти якісні розбіжності між інтуїтивним, анімістичним сприйняттям дошкільнят і більш раціональним, орієнтованим на конкретну реальність поглядом старших дітей. Егоцентризм тут не означає егоїзму з його звичним негативним забарвленням. Він є лише проектуванням власного сприйняття й емоційної реакції на явища, розуми і серця всіх присутніх. Звичайно ми називаємо це однобічним сприйняттям. Невміння сприймати ставлення інших людей до кого-небудь або до чого-небудь у побуті можна назвати однобічністю. Ми не визнаємо такого в дорослих, але це абсолютно нормально для дошкільнят, якими б розумниками вони не були. У міру того, як мозок дитини, який розвивається, починає сприймати власну роботу, вона починає розуміти, що здатна думати: вчені тепер називають це впізнанням. Дитина впевнена, що її сприйняття явищ і подій ідентичне сучасному свідомому сприйняттю всіх інших людей. Іншими словами, усі сприймають і розуміють ту саму подію або явище однаково. Ми, дорослі, хоча і розуміємо, що це не так, але ніколи до кінця не виростаємо з цього егоцентризму, властивого дітям від 3 до 5 років, і нам досить складно прийняти іншу точку зору, особливо якщо вона ґрунтована на іншому досвіді.

Коли дитячий егоцентризм супроводжують чутливість і дратування від нездатності зробити щось (і те, й інше характерне для обдарованих дітей), можуть виникнути проблеми в спілкуванні з однолітками. Найбільш поширений у таких випадках засіб – обговорити проблему з малям. Дитина здатна зрозуміти, що інші сприймають світ зовсім не так, як вона.

Таким чином, обдаровані діти часом страждають від певного соціального неприйняття їх з боку однолітків, а це розвиває в них негативне сприймання самих себе, що підтверджують багато досліджень [10, с. 59–60]. Ще більшим цей процес буде через виявлення колективом певних недоліків дитини. Їй треба дати можливість проявити внутрішні духовні сили для подолання негативу. В першу чергу в людях треба бачити тільки хороше [6, с. 39]. Найбільш корисним із погляду формування здорового самосприйняття і почуття повноцінності є позитивне спілкування з такими ж обдарованими дітьми, причому із раннього віку. Родини, де прийнято допомагати одне одному, де батьки, брати і сестри разом займаються всіма справами, також зміцнюють позитивне самосприйняття кожної дитини. У зв'язку з цим, на жаль, слід відзначити, що батьки обдарованих дітей прагнуть мати набагато менше дітей, ніж середні родини.

Одна мати розповідала: “Ми рано зрозуміли, що Дмитрик – обдарована дитина, і одразу вирішили більше дітей не мати, щоб присвятити йому увесь наш час і сили. Він з нами завжди і скрізь”. Цій матері й на думку не спало, що її син був позбавлений радісного дитячого спілкування. Можливо, брати і сестри – от чого так бракувало дитині в цій родині. Молодші могли б зменшити концентрацію уваги двох надто турботливих і ревних дорослих. У своїй книзі “Колиски видатних” чоловік і жінка Герцелс (1962) вказують, що таке сімейне виховання продукує дорослих людей великого потенціалу, але їх біографії показують не-

здатність протягом усього життя досягти істинно близьких відносин з іншою людиною [10, с. 60–61].

Чи не найголовнішою потребою обдарованої дитини є зустріч із таким же вчителем, якого ще називають ментором. Це досвідчений, творчий педагог, який є компетентним у своїй галузі, гнучким психологом, бібліотерапевтом, володіє почуттям гумору, умінням слухати, любити людей [7, с. 82–83]. Між учнем і педагогом має бути партнерство, яке може виявлятися через психолого-педагогічні семінари, тренінги, зворотне анкетування, круглі столи, олімпіади, методичні фестивалі та ярмарки [4, с. 35]. Педагог має враховувати особливості емоційно-вольової сфери обдарованих дітей, які полягають у: реалістичній Я-концепції, повазі, толерантності до інших, емпатійному ставленні до людей, схильності до самоаналізу, терпимому ставленні до критики, готовності ділитися речами та ідеями, наполегливості у виконанні завдання, незалежності в мисленні й поведінці, прагненні до змагання, почутті гумору, впевненості у своїх силах і здібностях, внутрішній мотивації [3, с. 4]. Спокійність, невибагливість, моральні засади високого гатунку, підвищена емоційна чутливість обдарованих дітей полегшують педагогам роботу. У кожній обдарованій особистості є свій стиль учіння, пізнання, якого вона дотримується незалежно від складу групи, класу. Полюсні стилі учіння обдарованих дітей можна представити як опозицію – “накопичення і дослідження”. Накопичення знань відповідає вимогам програмної перевірки знань. Здатність до перетворення інформації у дітей-“накопичувачів” значно більша, ніж у “дослідників”. Тому вони отримують вищі бали під час тестування. Вчителям, принаймні багатьом із них, імпонує саме цей тип учнів. “Дослідники” воліють поглинути у справу, розчинитися в ній. Вони пристрасні та емоційні. Це здебільшого художньо обдаровані діти. Класна система не підходить їм. Вони краще розвиваються за схемою “учень – тьютор (дорослий порадник, консультант, який вводить у життя молоду людину, розкриваючи секрети пізнання, послуговуючись діалогом та власним прикладом)”. Характерною рисою вчителя-тьютора є індивідуальний підхід до свого вихованця з метою подолання шляху до створення талановитої особистості. Запорукою успіху буде оптимальна відповідність стилів індивідуальної діяльності вчителя та учня.

Особливості розвитку когнітивної та емоційно-вольової сфер обдарованої особистості породжують деякі проблеми. Когнітивна сфера талановитої дитини потребує постійного інформаційного наповнення. Водночас ці діти виявляють незадоволення жорстким дозуванням навчального матеріалу. Їх не влаштовує необхідність чекати інших, тренувати та повторювати вже зрозуміле. Та й взагалі, режим групового навчання не може не обмежувати обдаровану дитину. Їй необхідна власна емоційна незалежність і свобода дій. Програма навчання обдарованої особистості вимагає поділу класів на динамічні групи по 5–7 чи 10–15 учнів для різних видів педагогічної роботи [8, с. 61]. Дані педагогічних досліджень свідчать, що найефективнішим є метод взаємодії вчителя з обдарованою дитиною – індивідуальні заняття з акцентом на самостійній роботі з матеріалом [3, с. 4].

Прогресивність обдарованих дітей залежить і від системи заохочувальних заходів: інформація про успіхи й досягнення в ЗМІ, видача вільних від навчання днів, нагородження путівками на оздоровлення та відпочинок, нагородження подарунками і грошовими преміями, грамотами й подяками, занесення на шкільну

Дошку пошани “Гордість школи”, занесення в Книгу пошани “Золотий фонд школи”, організація публікацій учнівських проектно-дослідних робіт, проведення свят “Сходинки на Олімпіаду”, “Гімназійна весна” тощо [4, с. 43]. На все це педагог має обов’язково зважати у своїй роботі з обдарованими дітьми. При цьому він не повинен забувати правила позитивного спілкування: 1. Можна висловити своє невдоволення окремими діями учня, але не особистістю в цілому. 2. Можна засуджувати дії дитини, але не її почуття. 3. Не можна вимагати від учня неможливого чи важковиконуваного. 4. Невдоволення педагога не може бути систематичним, інакше воно перестане сприйматися. 5. Педагогу не слід перекладати проблеми на себе. 6. Слід дозволяти вихованцям зустрічатися з негативними наслідками своїх дій. 7. Якщо поведінка дитини викликає у педагога негативні емоції, слід провести діалог. Але педагог має розповідати про свої почуття від першої особи, а не про дитину та її поведінку [9, с. 30].

Висновки. Отже, вплив на емоційно-вольову сферу дитини – педагогічно керований процес батьками, родичами і педагогами дитини, які мають уникати афективності розвитку особистості в першу чергу з психологічного аспекту. Сімбіоз їх тактової роботи є гарантом формування і розвитку талановитої обдарованої особистості. Ґрунтовне дослідження цієї проблеми є перспективною подальших наукових розвідок у заданому напрямі.

Список використаної літератури

1. Войтенко Н. Обдарованість чи талановитість? Роздуми сучасного психолога / Н. Войтенко. Школа. – 2010. – № 9 (вересень). – С. 61–69.
2. Войтович Г.І. Психологічні проблеми готовності дитини до школи та шляхи їх розв’язання : навч.-метод. посіб. / Г.І. Войтович, В.Д. Федоров. – Хмельницький : ОПП-ПО, 2010. – 148 с.
3. Гудь М. Обдаровані діти: психолого-педагогічні аспекти роботи / М. Гудь // Початкова освіта. – 2010. – № 10 (жовтень). – С. 2–6.
4. Москалевський З. Система роботи з обдарованими дітьми / З. Москалевський // Директор школи. – 2012. – № 9 (травень). – С. 29–50.
5. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський ; [підгот. до вид. текст і написав вступ. статтю В.Ф. Шморґун]. – К. : Радянська школа, 1978. – 263 с.
6. Сухомлинский В.А. Верьте в человека / В.А. Сухомлинский. – М. : Молодая гвардия, 1960. – 112 с.
7. Туріщева Л.В. Увага особливі діти / Л.В. Туріщева. – Х. : Основа, 2010. – 128 с.
8. Федоров В.Д. Психологічні проблеми юнацького віку: відверта розмова : навч.-метод. посіб. / В.Д. Федоров. – Хмельницький : ОППО, 2010. – 260 с.
9. Хоменко Л. Методика проведення психолого-педагогічних семінарів / Л. Хоменко // Школа. – 2010. – № 10. – С. 29–32.
10. Щорс В.В. Гуманістичні засади роботи з обдарованими дітьми в сучасному освітньому закладі / В.В. Щорс // Управління школою. – 2013. – № 1–3 (січень). – С. 48–96.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2013.

Красноселецкий Д.П. Изучение эмоционально-волевой сферы одаренного ребенка – залог успеха

В статье рассмотрены этапы формирования эмоционально-волевой сферы одаренного ребенка, их особенности, проблемные вопросы, которые стоят на пути достижения прогрессивности в процессе воспитания и учебы.

Ключевые слова: эмоционально-волевая сфера, одарённый ребёнок, проблемы, развитие.

Krasnoseletskiy D. A study of emotionally-volitional sphere of the gifted child is a mortgage of success

The stages of forming of emotionally-volitional sphere of the gifted child, their feature, problem questions that stand on a way achievement of progressiveness in the process of education and studies, are considered in the article.

Key words: emotionally-volitional sphere, gifted child, problems, development.